

"השם שלי כולא את האפשרות שלי"

לראשונה בכל יצירתו של סמי ברדוגו עוזבת הדמות הראשית את מחוזות ילדותה ויוצאת למסע "על פני האָרץ". המניע ליציאה למסע הוא תחושת החלוף של הזמן והמקום הישראליים, כשהמספר, "איש מיעוט" בן 48, מרגיש שלא הצליח להיאחז בהם ולהכות שורש, כפי שהוא אומר בגוף ראשון יחיד: "זמן חולף ממני בטרם עת. האָרץ חולפת ממני. לפני שאני מספיק אותה כהלכה. אני רוצה להספיק אותה כמו שצריך" (7); כדי להיות מסוגל לגדל את בנו יחידו, הגדל אצל אחותו, חייב המספר לִמְקַם ולשייך את עצמו לזמן ולמרחב הארץ ישראליים שבהם נולד וגדל. המסע מופנה קדימה וצפונה – מהשפלה שבה נולד המספר, ושבה נמצאת דירתו השכורה, אל עבר צפון הארץ; ומשם, דרך שיבה מחודשת למחוז הילדות, באופן קווי ואנכי עד לדרום האָרץ. יעדי המסע מוכתבים על ידי המקומות שבהם נכח המחבר בעבר, אבל המסע עצמו מתקיים בזמן הווה, והמספר משתוקק למצות כל רגע במלוא הווייתו. מרכזיותו של זמן ההווה ניכרת בכותרת הספר, וגם בכך שסיפורי העבר מסופרים אף הם בזמן הווה. הזמן החולף והמאיים ניכר בספרות האדומות הדיגיטליות של השעון ברכב, המהבהבות ומכריזות דרך קבע על הזמן החולף. ההכנה למסע מתממשת בקניית מפה בחנות הספרים ובהדבקתה בִּסְלוֹטִיפּ לקיר בדירה השכורה. בהמשך המספר מסמן במדויק, בציון האותיות והמספרים של קווי האורך והרוחב במפה, את יעדי המסע שאליהם הוא מבקש להגיע: "קריית שמונה (2/ד)", "קיבוץ מלכיה (2-3/ד)", "כרמיאל (4/ה)", "על שפת ים-כינרת (4/ג)", "אום-אֶל-פַּחַם (6/ה)" ועוד. שמות מקום אלו מועתקים למחברת המלווה ומדריכה אותו לאורך כל מסעו. המקומות המוכרים האלה, המועתקים בקפידה למחברת, מתארים את יחסו כפול הפנים של המספר לארץ ישראל. מצד אחד הוא מכנה אותה "אָרץ" ובכך מבטל את יידועה וייחודה, ומצד שני, מקומות מוכרים אלו מעידים על תחנות משמעותיות בעברו ובה בעת משמשים יעדי המסע שהוא מתעתד לצאת אליו.

הציון הגיאוגרפי המדויק של שמות המקום שבהם נכח מרסל בעבר, ושאליהם הוא מתעתד להגיע במסעו, מבליט את היעדר שם המקום שבו הוא גדל ושהוא חוזר ומכנה: "שפלה". כינוי זה מתאר באופן גיאוגרפי את מחוז ההולדת והגדילה, ובה בעת משתמעת ממנו נמיכותו ההיררכית במעמד המקומות ב"אָרץ". הכינוי מעיד גם על האופן שבו מעצבת ומחתימה ה"שפלה" את הנוֹלָד והגדל בה, כמו בבית הפותח את שירו של המשורר אבן גבירול: "שפלה-רוח, שפלה-ברך וקומה".

מגבת, מחברת וסכין מטבח הם תכולת תיק הגב שהמספר מכין למסע. חופשי, לכאורה, אך כלוא לחלוטין בשפלת הולדתו, בגופו ובשמו. מחלת לב התגלתה בגופו עוד בהיותו ילד צעיר, ודפיקותיו המואצות של הלב החולה משמשות פס הקול של הגוף והנפש, המלווה את המסע ומנכיח את ארעיותו, מוגבלותו וחולשתו של הגוף הגברי.

מרסל בן-חמו, שם המספר, כמו השם סמי ברדוגו, מכתים ומחתיים את הנושא אותו כזר לנצח לקולקטיב הישראלי ולכל מגזר ומגדר בתוכו. כך, גם השם זמיר שהעניק לבנו מסמן את גורלו העתידי של הבן כזר ואחר בהוויה הישראלית. בפרק המרכזי בספר "חולדה יער" תוהה מרסל על שמו שלו ועל שם בנו ומעלה את האפשרות לשנות את שם בנו ובכך לשנות את גורלו: "הכל זמיר עכשיו. אתו צריך לעשות משהו. אולי להחליף לו את השם ובכך לשנות את חייו. כי למה לקרוא בשם כזה לילד? למה גם השם שלי כולא את האפשרות שלי לחרוג?" (193). מתן השמות לחלק מהדמויות בספר והיעדר שם לדמויות אחרות הם אמצעי מרכזי לאפיון. כך, בעוד חבר קיבוץ מלכיה, החקלאי אוהב האדמה, נקרא אבנר והמפקד בחיל החינוך אלון גדעון, נקראים בני השפלה מרסל, פרדי וסָאָסי. בני משפחתו הקרובים של המספר נטולי שם ומכונים לאורך הספר: אבא, אמא ואחותי. היעדר שם משמש סמן להיעדר שייכות, נוכחות והשפעה בחברה הישראלית וגם לשברונן ואובדנן של הדמויות, כפי שמעיד מרסל: "אבא שלי הוא מקרה שאבד, ואחותי עדיין לא ברורה אל עצמה". אחות זו, השונה ממרסל לחלוטין, מאפשרת את יציאתו למסע, בכך שהיא מטפלת במה שהוא מכנה "השארית ההיא של המשפחה", כשכוונתו לאביו הזקן ולבנו.

זרותו הקיומית של מרסל לכל קולקטיב ישראלי באשר הוא ניכרת בכל אחד ממקומות היישוב שבהם היה בעברו ושאליהם הוא חוזר ב"סיפור הווה". בקריית שמונה ובאָחוֹזִם, נקודות קצה בארץ וברומן, ניכר סירובו של מרסל להשתייך לשתי משפחות המבקשות לאמצו לחיקן בקשר של נישואים והולדה. כך, כאשר מרסל מגיע לקריית שמונה, היעד הראשון של מסעו, הוא אומר: "אין לי חשבון עם קריית שמונה, אבל היא תפנית הגיונית שלא לקחתי" (9). הוא נזכר באלונה ובמשפחתה שביקשו לנכס אותו כבעלה של הבת, כך שיחד אתו ובתמיכתם ההורית-כספית יממשו את החלום הישראלי בעמק החולה; ורק מרסל ברגישותו ואחרותו מודע לכזב שבחלום זה: "בית חדש על רקע האגם, וכל זה במחיר אפשרי בהחלט ובהשקעה טובה" (26). באָחוֹזִם, התחנה האחרונה במסעו, הוא חוזר ומגיע לבית הורי אם בנו המתה, וכאשר מבקשת אָם האם לעזור לו, הוא נמלט על נפשו: "עלי למהר ככל האפשר אל הדלת [...] וכך אני עושה. נוטש את הענווה הביטית שכל חיי רציתי משהו ממנה" (229).

איי-הנוחות הקיומית-ישראלית-מגדרית של מרסל מקבלת ביטוי סמלי בחוסר יכולתו לשאת את תיק הגב, כמשתמע מכינויו, על גבו, ונשיאתו דרך קבע על פֶּטְנו. במהלך המסע

הנפשי שהוא עובר, במקביל למסע הפיזי, עליו לברר עם עצמו מה ייוולד מגופו: סכין המטבח שבה הוא חוזר ופוצע את ידיו ורגליו, או המחברת המלווה אותו מגיל ילדות ומסמלת את אפשרות עיבוד כאב החיים לכתיבה ספרותית.

הפגיונות והעיוות בזהות המינית של מרסל ובשושלת הגברית שהוא יכול לייצר ניכרת בדרך המלאכותית, המנוכרת והמשובשת שבה נוצר בנו, נכדו של הסב המהגר. מרסל עצמו מונע למהלך הולדת הבן על ידי שלוש נשים, ואילו הוא עצמו נטול יוזמה, רצון ומעשה. יוזמת הרעיון היא אחותו, שכבר בגיל שבע עשרה נמסרת לה עובדת עקרותה. היא זו שדוחקת במרסל: "תעשה ילד, מרסל, תעשה, תראה, זה רק יעשה לך טוב, תהיה אבא, תלמד דברים" (81); ובהמשך היא זו שמאחרת במאגר נשים את "חגיגת הפונדקית". היא בטוחה בבחירתה ואומרת בשפתה ההמונית לאחיה: "אני מרגישה את זה בבטן, אינסטינקטים"; האם הביולוגית, סילביה אלגרבל, מציעה את עצמה לתפקיד זה, אך קובעת תנאי הכרחי מבחינתה: "אבל בלי היריון". בשיחת היכרות בינה לבין מרסל הם מתאמים ביניהם את אופן גידול הילד המשותף שעדיין לא נולד: "הזכרנו בתים נפרדים, חשבנו על ימים ופעילויות שונות [...] קצת אני וקצת היא" (81); אלא שכהמחשה בוטה להיותו של הילד זר בעולם, נהרגת האם הביולוגית בתאונת דרכים. שיבוש הזהות המגדרית וחוסר יכולתו של מרסל לתפקד כאב ניכרים בחוסר נכונותו לגדל את הבן שנולד. כך, בהסכם בינו לבין אחותו גדל התינוק בביתה, והדמות הגברית שלצדה יגדל הילד הוא הסב שבור האגן וקטום אצבע הקמיצה, כביטוי פיזי וסמלי לאין אונותו ולשברונו. דווקא שם הבן הצעיר, שעליו תוהה האב, משקף את ייעודו להיות "נעים זמירות" ולהשמיע בעתיד, כבן הדור השלישי להגירה, את קול השושלת חסרת השייכות, הנוכחות והקול.

המפגשים הגיאוגרפיים והאנושיים בספר, בעבר ובהווה, עומדים בסימן החידלון וההחמצה. מרסל אינו יכול להכות שורש באף לא אחד מהמקומות שאליהם הוא מגיע, ואינו מצליח ליצור קשר אנושי משמעותי אם אף לא אחת מהדמויות. מקום אחד בלבד, שממנו הוא יוצא בתחילת דרכו ושאליו הוא חוזר במהלך מסעו, מאפשר לו מפגש גורלי. בחולדה יער, שאליו מגיע מרסל במהלך מסעו, הוא נזכר במפגש משמעותי זה, ספק מציאותי ספק מדומיין, שאירע לו בשנות ילדותו. הוא נזכר במרחק הקצר שבין מקום הולדתו לבין הקיבוץ הוותיק הנושק ליער חולדה ובאיש שבו פגש: "פה התגורר האיש ההוא בן המקום, שפתח את עולמו הפרטי בפני ישראל כולה [...] בעזרת סיפורים [...] הייתה לי חסות אצלו כשהייתי נמלט מן הבית ומובהל על-ידי מהירות הרגליים שלי, שכמו נשאו אותי אליו בכוח בלתי-ייאמן, בליווי דפיקות לב רעשניות" (192). המפגש עם "האיש ההוא" כותב הסיפורים היה מפגש מעצב ומכריע בגיבוש זהותו של מרסל כאיש כותב. מפגש של הענקת חסות והגנה, ויותר מכך, חניכה מצד סופר מבוגר, מוכר ומקובל כלפי ילד קטן מבוהל ונרגש

המייעד את עצמו לעסוק במילים ובכתיבה. בהשפעת חסות ספרותית זו מספר מרסל, בדיעבד, על התמודדותו עם מורשת השם המזרחי. כך, כילד צעיר העז להתגב ללוח העץ שהתקבע באמצע דלת ביתו ובו חקוק שם משפחתו בן-חמו. נרגש ומפוחד מוחק הילד הקטן את הקו המחבר בין שתי המילים, מוסיף את האות ר' ויוצר שם משפחה חדש ההולם את הרגשתו כבן המשפחה – בן חמו. האב הפותח את הדלת: "קורא את שתי המילים ואלה מכות בו אחת אחר השנייה". הוא שולח ידו כדי להכות בבנו, אך מרסל הצעיר רץ בכל כוחו אל מתחם הכתיבה של הסופר המוכר והמבוגר, ומסמר חודר לכף רגלו המדממת לאורך כל הדרך. הסופר רואה את נקודת החור והדם, על האסוציאציות התרבותיות שהם מעוררים, ובאקט סמלי: "בכף ידו המרשימה הוא מנגב את כף הרגל הזעירה, עוטף אותה ברכות מן התחתית. [...] לא מרפה את העיטוף הרך בכף ידו, כאילו מתחייב עד מוות לבריאות העור" (197).

מאפייני הסופר המבוגר שאליו רץ הילד הקטן – הולדתו בירושלים, חייו בקיבוץ הסמוך ליער חולדה ומרכזיותו בתרבות הישראלית – יוצרים זיקה והדהוד לדמותו של עמוס עוז. סיפור חניכה זה של שינוי שם המשפחה של האב החי שיש בו מרד כלפי עולמו של האב, על ידי הבן לאחר מות האם, יוצר אנלוגיה בין שני סיפורי חניכה של אנשים כותבים: האחד הוא עמוס עוז, כדמות הסופר המבוגר המופיעה בספר; והשני, דמותו הבדיונית של מרסל בן-חמו. עמוס עוז, בהתאם לאופן שבו ביקש לראות את עצמו בצעירותו, שינה את שם המשפחה הגלותי של אביו, קלויזנר, בדרך של עברות והגבהה, לשם המשפחה עוז הישראלי. בניגוד גמור אליו, מרסל, בהתאם לאופן שבו הוא רואה את עצמו, משנה את שם המשפחה המזרחי בן-חמו, בדרך של ההלעג וההפחתה, לבן חמו.

בסיום השהות בכל יעד גיאוגרפי שאליו מגיע מרסל הוא חש צורך אובססיבי לחתוך את גופו עד זוב דם ולהאיץ בכך את הלמות הלב חולה. באופן חוזר וקבוע, כמו בטקס ששלבו מוכרים וחוזרים על עצמם, פוצע המספר את עצמו בסכין הנמצאת בתיקו, ורק כאשר הוא רואה את הדם הזולג ומרגיש בדפיקות המואצות של לבו, הוא מפסיק את פעולת החיתוך ומוציא את המגבת שלקח מביתו כדי לעצור את הדם הנוטף; וחוזר חלילה בצאתו מהיעד הבא. בערב האחרון לביקורו בקריית שמונה, בחדר המקלחת הקטן בדירונת שהוא מתגורר בה, הוא מוציא את הסכין מתיקו ומתבונן בו: "החפץ מוכר היטב מדירתי השכורה. הוא חביב עלי. מתאים לצרכים" (28). אחר כך, בעודו מניח את הסכין על גב ידו: "אני מושך בסכין לרוחב. החתך לא גדול, והוא מתחיל לדמם. לא בפרץ אלא בנביעה איטית. [...] הכאב מבעבע והשריפה נמשכת בעודי לוחץ חזק על המקום" (28). כך, גם כאשר הוא יוצא מתחנתו השנייה בקיבוץ מלכיה, הוא חוזר ומצמיד את הסכין קרוב לחתך הראשון: "ליד הפצועה כאילו יש לב משלה, הפמפומים שם מהירים. המגבת. ללפף בה את הפצע" (43).

הגוף המדמם והלמות הלב המואצת מאפשרים למרסל לחזור שנים אחורה לחוויה הגופנית המכוננת, כאשר הסופר המבוגר, בן דמותו של עמוס עוז, עוטף את רגלו המדממת של הילד הרץ אליו ולבו הולם בחוזה, ובכך מכיל וחונך אותו כסופר פוטנציאלי. הצורך של מרסל לחתוך ולפגוע בגופו מבטא גם את יחסו לגופו כאתר שיש לחבל בו ולגרום לו להיות בלתי שלם, חתוך, מצולק ומדמם בהלימה לתחושת בעליו. נזילת הדם המופרש דרך קבע בכל תחנה שאליה מגיע מרסל בשנית, ושאותה הוא חוזר ונוטש, מבטאת את רצונו ליצור קשר עם אדמת הארץ שבה הוא נולד ובמקומותיה חלפו חייו, אלא שהיא מצדה נותרת זרה ומנוכרת עבורו. חלחול דמו לאדמת הארץ מעיד על רצונו ליצור ברית, בעלות ותחושת שייכות ל"אָרֶץ" זו שתהפוך אולי, תוך כדי הקזת דמו, להיות ה"אָרֶץ" שבה יוכל לגדל את בנו.

סיום הספר סיפור הווה על פני אָרֶץ משמיע את מורשת האב ואת מימושה המאוחר. המספר-הבן נזכר בבקשת האב המתנסחת כשאלה: "מרסל, אתה תכתוב את הסיפור עלינו? [...]. תכתוב ותכניס גם את אמא" (251); בקשה-תחינה זו גרמה למרסל, בעבר, לכתיבה מזויפת וכוזבת, המנותקת לחלוטין מאורח חייו, של ספר העוסק ב"חינוך בישראל": "חשתי שאולי אפשר לעשות לנפשי חסד במילים בכך שאתאר אנשים גדלים במקומות ובזמנים ישראליים שאליהם נקלעו. חשבתי לרכך את עצמי בפעולת כתיבה וכך להעניק פתרון לחיי עד כאן וגם הלא מכאן" (95).

בסיום מסעו, בהווה המתואר, מבין מרסל שבספרו הישן התהפכו היוצרות ובעל כורחו הוא נתן יד: "למפעל המדומיין או המומצא של משפחתי ושל המקום שלה בארץ". בניגוד גמור לכך, בספר חדש זה נאמן ברדוגו לחלוטין לזהותו ולמקומו המנוכר ב"אָרֶץ", ובפעולת תיקון, בדיעבד, למעשה שיבוש שם המשפחה בילדותו, הוא מנכיח ומשמיע בספר חדש נפלא ומרגש זה את קולו ואת קול משפחתו. היציאה למסע הפיזי והנפשי מאפשרת לברדוגו, מתוך הקפדה על זווית הראייה של "איש מיעוט כמוני", לספר, באומץ רב ובדיוק לשוני מוקפד ביותר, את סיפור הווה על פני האָרֶץ. בכך מצטרף ספרו זה לשני ספרי מסע קודמים: פה ושם בארץ ישראל של עמוס עוז (1982) והזמן הצהוב של דויד גרוסמן (1987), שברב-שיח שנוצר ביניהם מסופר סיפורה השסוע והכואב של האָרֶץ הזאת.

